

У розвитку культури Стародавнього Риму можна виділити такі основні періоди: етрусський (VIII — II ст. до н.е.), "царський" (VIII — VI ст. до н.е.), Римської республіки (510 — 31 рр. до н.е.), Римської імперії (31 р. до н.е. — 476 р. н.е.).

У VIII ст. до н.е. високого культурного рівня досягла Етрурія, розташована в Середній Італії. Тут утворилась найдавніша цивілізація на Апеннінському півострові, створена етрусками. Жваві торговельні зв'язки Південної Італії з грецькими колоніями та Карфагеном сприяли поширенню грецьких і малоазійських впливів, але загалом культура етрусків мала виразний, своєрідний характер. Головними божествами етрусків були верховні боги Вертумн і Тін, а також богині Уні та Мінерва. Етруски поклонялись також пантеону добрих і злих демонів, душам померлих предків. На похоронних бенкетах знаті рабів примушували битися один з одним до смерті. На основі цього звичаю у римлян пізніше виникли бої гладіаторів.

У мистецтві етрусків домінувало прагнення до реалізму, особливо помітне в розписах гробниць і скульптурах тварин. Етруська архітектура характеризувалася чітко розпланованими містами, численними гробницями, які нагадували будинки з чотири-скатним дахом. Всередині їх прикрашали багатим розписом із зображенням бенкетів, полювання, спортивних ігор, боїв гладіаторів, сцен з грецьких міфів. Майстри оволодівали технікою зображення рухів, виразних жестів, побудовою складних композицій.

Етруська скульптура створювалась з теракоти, бронзи, вапняку. Чудовими її зразками стали великі саркофаги, на яких зображені чоловіки й жінки на бенкеті, статуї Аполлона, голови Сілена і менад, Хімера — напівлев-напівдракон, і, звичайно, всесвітньо відома Капітолійська вовчиця.

Поступово у мистецтві посилювалися трагічні, скорботні мотиви. На картинах бенкетів усі присутні охоплені скорботою і меланхолією, зображення спортивних ігор, веселоців змінюють хороводи жахливих демонів, похмурі картини загробного світу. В мистецтві нібито відбивається занепад етруського суспільства. В III ст. до н.е. Етрурія була завойована Римом і припинила існування.

Релігія, мистецтво, побут, традиції етрусків вплинули на культуру Риму, який у VI ст. до н.е. був залежним від Етрурії. До римлян перейшли окремі культи, релігійні обряди, типи житлових будинків з внутрішніми подвір'ями, мистецькі прийоми, зокрема відливка бронзової скульптури, мистецтво портрету.

Основу найдавніших римських релігійних вірувань становив анімізм. Світ був сповнений добрими і злими духами, богами і богинями, які опікувались кожною

дією, кожним кроком людини. Дім охороняли Пенати, двері — дволикий Янус, вогнище — Веста. Кожна людина мала свого генія — духа-охоронця, котрий був втіленням життєвої сили людини. Найвище становище в ієрархії богів посідали: Юпітер — бог неба та Марс — бог війни. Богів римляни уявляли у безособовій формі, не встановлювали їм ідолів або скульптур, влаштовували лише вівтарі для приношення жертв. Найважливішим вважалося докладне виконання всіх культових приписів, а також порядку приношення жертв і виголошення священних формул. У римлян сформувався прошарок жерців — понтифіків, які докладно знали тонкощі культу, стежили за його дотриманням. До антропоморфізму — поклоніння богам у людському образі римляни перейшли у VI ст. до н.е.

Наприкінці VI ст. до н.е. в Римі була знищена царська влада і встановлена аристократична республіка. На відміну від грецьких полісів вона мала виразно військовий характер, що з часом дало змогу їй захопити всі держави Середземномор'я. Внаслідок цього римська культура, насамперед релігія, збагатилась грецькими елементами. Примітивна римська релігія з поклонінням безособовим духам, фактично без розвиненої міфології, вже не відповідала інтересам держави та духовним запитам її громадян. Тому поступово утворився пантеон 12 головних божеств: Юпітера — бога неба, дощу, грому, блискавки; Юнони — богині неба і шлюбу; Нептуна — бога морів; Мінерви — богині мудрості та ремесла; Марса — бога війни; Венери — богині плодів і кохання; Аполлона — бога сонця і мистецтв; Діани — богині місяця, покровительки тварин; Вулкана — покровителя ремесла; Вести — богині домашнього вогнища; Меркурія — бога шляхів і торгівлі; Церери — богині землеробства. На форумі були встановлені їх позолочені скульптури, на їх честь будувались за грецьким зразком храми. Разом з богами римляни запозичили і грецькі міфи, дещо латинізувавши їх. Поряд з власними історичними легендами ці міфи стали невичерпним джерелом натхнення всієї римської літератури та мистецтва.

З II ст. до н.е. у Римі стали поширюватись культи східних божеств. У 204 р. до н.е. був запроваджений культ малоазійської богині Кібели — Великої Матері богів. Крім культу Кібели, тут поступово вводились єгипетський культ Озіріса — божества вмираючої та воскресаючої природи, культ іранського бога світла Мітри.

З-поміж філософських течій найбільший успіх мали епікуреїзм і стоїцизм. Послідовником Епікура був римський філософ та поет Тит Лукрецій Кар (близько 96 — 55 рр. до н.е.), який у поемі "Про природу речей" систематично виклав античний атомістичний матеріалізм.

Провідними жанрами римської літератури у III ст. до н.е. були епос і драма. З епічних творів до наших часів збереглися лише уривки, краще збереглися твори видатних римських комедіографів Плавта та Теренція. Тит Макцій Плавт (250—184 рр. до н.е.) — автор 120 комедій, з яких до нас дійшли лише 17. Серед них "Хвалькуватий воїн", "Осли", "Скарб" та ін. Він прославляв старовинні римські звичаї, трудівників, що живуть бідно, але чесно, висміював скнарість, пихатість, легковажність тощо. Музика і спів супроводжували комедії Плавта, робили їх схожими на сучасну оперету. Публій Афр Теренцій (195—159 рр. до н.е.), автор шести комедій, прагнув насамперед показати високі, благородні риси людини, її роздуми над вибором життєвого шляху. На відміну від Плавта, котрий зображав кохання як затьмарення, Теренцій перший в історії римської літератури продовжив грецьку традицію, зображуючи кохання високим і шляхетним почуттям. У деяких комедіях (як наприклад, "Свекруха") Теренцій взагалі не описував негативних персонажів, а комізм виникав унаслідок непорозуміння, що наприкінці твору розв'язується. З-поміж сучасників Теренцій уславився не лише як драматург, а й як витончений стиліст з бездоганною літературною мовою.

Гостра політична і соціальна боротьба, яка розгорнулась у Римі з другої половини II ст. до н.е., сприяла розвитку низки прозаїчних жанрів: публіцистики, памфлетів, промов, мемуарів, історичних коментарів. Це трактати державного діяча і письменника Марка Порція Катона Старшого (234—149 рр. до н.е.), у яких він закликав римлян до мужності, наслідування доблесті предків, а також давав корисні поради стосовно ведення господарства. Квінт Енній (239—169 рр. до н.е.) склав перший національний епос "Анналі", присвячений історії Риму до другої Пунічної війни. Він прославляв римську доблесть, оспівував гуманність, культуру, освіченість.